

М. М. Дзядок (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

АНДРОНІМЫ Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Андронім – гэта асабовае імя жанчыны, утворанае ад імя (прозвішча, псеўданіма) мужа (*Антонана жонка; Іванава Иван; у Я. Коласа – Купаліха Купала*). Утвараюцца такія адзінкі пры дапамозе фармантаў **-іх-** (**-ых-**), **-ов-** (**-ав-**), **-оў-**, належаць да неафіцыйных форм іменавання і выкарыстоўваюцца ў творах мастацкай літаратуры для перадачы натуральнасці мовы, яе нацыянальнага каларыту. Як адзначаюць даследчыкі, у апелятыўнай лексіцы суфікс **-іх-** (**-ых-**) утварае назвы асоб жаночага полу па іх занятках ці прафесіі або назвы асоб, якія з’яўляюцца жонкамі тых, хто названы ва ўтваральнай аснове. Называнні жонкі па імені мужа з фармантамі **-іха** (**-ыха**) сустракаюцца ў дакументах XVII ст. Гэта не проста “абазначэнне жонак”: яно звязана з традыцыйнымі і спецыфічнымі формамі найменняў такога тыпу. Утварэнні з такімі фармантамі былі менш ужывальныя, чым з прыналежнымі фармантамі **-ова** [1, с. 23]. З. Шведава ў сваім даследаванні сцвярджае, што андронімы ў якасці субстантывавальных прыметнікаў у старабеларускай мове XVI–XVII стст. складалі значны лексічны пласт і былі дастаткова прадуктыўнай мадэллю [5, с. 3]. Распаўсюджанне такіх жаночых найменняў можна патлумачыць залежным ад мужа становішчам жанчыны. Ужыванне асабовага імені разам з указаннем на роднасныя адносіны да главы сям’і зафіксавана і ў афіцыйных запісах XVII–XVIII стагоддзяў (*жонка Фёдарова сына Паліванава ўдава Уляна Пятроўна*) [2, с. 176]. Такія адзінкі, як прасочана даследчыкамі, замацаваліся і актыўна выкарыстоўваліся і ў пазнейшыя часы. Прадуктыўнымі яны з’яўляюцца ў наш час і ў народна-дыялектнай мове, пра што сведчаць матэрыялы з гаворак Тураўшчыны: *Умерла жонка Аркадзеіха звалася* [3, с. 301]; *Крычаць: “Іван, Иван, Маруся Парулюшчына ўтопілася”* [3, с. 303]; *Баба Масаніха была у Семурадцах, сама ходзіла по ягоды* [4, с. 410]. Нават у XXI стагоддзі, калі існуе вялікая колькасць мадэляў называння асобы, яны не страцілі сваёй прадуктыўнасці і выкарыстоўваюцца ў неафіцыйным ужыванні.

Пры аналізе анамастыкону твораў Якуба Коласа намі адзначана, што пісьменнік часам звяртаўся да андронімаў. Ужываючы такія неафіцыйныя формы іменавання, аўтар арыентаваўся на знаёмую для яго анамастычную лексіку гаворак заходняй Міншчыны, якія спалучалі ў сабе асаблівасці паўднёва-заходніх і паўночна-ўсходніх гаворак беларускай мовы. Пісьменнік выкарыстоўваў андронімы і ў паўсядзённым жыцці, што засведчана ў яго эпістальнай спадчыне, дзе такія адзінкі складаюць 0,5 % ад усёй колькасці паэтонімаў, выкарыстаных Я. Коласам (больш за 6000 адз.), а гэта больш за 30 такіх спецыфічных адзінак з яго розных твораў: *Купаліха, Латачыха, Лукашыха, Міхаішча, Марозіха, Памахайлічыха, Сусліха, Сымоніха, Стукачыха, Янчыха* і інш. Аўтар па-майстэрску

арыгінальна ўводзіць іх у тэкст, дэманструючы сувязь з невычэрпным багаццем народнай мовы: *Старая Лукашыха, Аўгеня, прыйшла да свае суседкі Югасі пазычыць падсітак прасеяць мукі. Прыйшла яна як раз у той час, калі трэба ўжо тушыць у хаце агонь. Аўгеня адразу ж звярнула ўвагу, што ў хаце суседкі былі ўсе адзнакі свята...* [К-с IX, с. 47]; *Дарота, Пальчыха старая, / Таксама хлебам дом вітае / – Такі ўжо звычай беларускі, – / У клумку выніўка, закускі* [К-с VI, с. 120].

У залежнасці ад спосабу ўтварэння і семантыкі гэтыя адзінкі можна падзяліць на дзве групы:

I. Андронімы, утвораныя ад асабовых мужчынскіх імёнаў:

1) Юзаф → Юзаф-ов-а – жонка Юзафа (“Новая зямля”): *І вось зірнуць было цікава, / Як у жанок вялася бава, / І колькі мілых было сварак, / Як адмаўляліся ад чарак! / – Ну, проша ж, пані Юзафова! / – Ой, не, не, кумка, даю слова! / Зусім я п’яна, бойся бога! / Ну выпі ж, кумачка, нічога!.. / Ну, выпі ж чысценька-чысцютка! / – Ой, я ж п’янею вельмі хутка! / Язэп мой лысы, унь, сярдуе! / Куму Анэлька тут цалуе...* [К-с VI, с. 113–114]. Назоўнік-азначэнне ў прэпазіцыі да імя (пані Юзафова) адметна перадае павагу аднавяскоўцаў.

2) Міхась → Міха-шч-а – жонка Міхала (“Новая зямля”): *Слязьмі Міхашча залілася / – Такою ямаю здалася / Старая хата ў тры аконцы!.. / Ці свеціць тут калі хоць сонца?* [К-с VI, с. 48]. Гэта сялянская жанчына з тонкай натурай і багатай душой. У вобразе ўвасоблены пісьменніцкі ідэал жанчыны, жонкі і маці, нястомнай працаўніцы і ахоўніцы сямейнага ачага. Гэтаму паэтоніму Я. Колас надае вялікае значэнне: яе думкі аўтар насычае мудрымі разважаннямі аб зямлі і цяжкім становішчы сялян, што з’яўляецца вельмі значным для зместу ўсяго твора. Так, у словах Ганны адчуваецца пратэст супраць прыгнятальнікаў: *– Але ж і самі вінаваты, / Калі так коціцца з хаты, / Дзе толькі пан не загадае. / Ці ж ён на гэта ласку мае? / Чаму ж на вас і не налегчы? / Чаму ў хамут вас не запрэгчы? / Калі яго так баіцца / І так за службу берацца? / А трэба, часам, агрызнуцца, бо так і будзеш заўжды гнуцца* [К-с VI, с. 84]; *Паны ж і розныя чынушы / І там патрапяць выбіць душы / І павыцягваць з цябе жылы, / Бо ты без права і без сілы. / – Такія думкі, разважанні, / Як молат білі ў сэрца Ганне: / – Тут справа не ў сваёй сядзібе, / А ў ладзе гэтым уся злыбедзь* [К-с VI, с. 277]. Вядома, што прататыпам Міхашчы з’яўлялася маці пісьменніка Ганна Юр’еўна. Называючы жонку Міхала па імені мужа, аўтар падкрэслівае непарыўную сувязь мужа і жонкі. Усё ў творы ад яе і праз яе. Яна носьбіт народнай мудрасці і маралі. Яе любяць і шануюць усе ў сям’і, а першы прыклад павагі да яе муж – Міхал. На роднай пісьменніку мове онім гучыць па-свойму прыгожа і сардэчна. У перакладах жа ён не захаваны, а заменены іменем – Ганна. У гэтым праяўляецца нацыянальная адметнасць такіх адзінак. Такім жа андронімам Я. Колас называў і жонку М. Лынькова ў пісьмах да сябра: *Дарагі Міхал і*

Міхашча! Нарэшыце атрымаў тваё пісьмо [К-с XII, с. 283]. Праз онім, такім чынам, перадаецца шанаванне да гэтай жанчыны, узнікаюць асацыяцыі з іменем маці паэта. Выкарыстоўваючы ў якасці наймення жонкі семантычна матываваны адпаведнік імені мужа, аўтар падкрэсліваў непадзельнасць гэтых двух блізкіх яму людзей.

3) Сымон → Сымон-іх-а – жанчына сталага ўзросту (“Сірата Юрка”): *Лети бы залез у агарод да Сымоніхі і нашчыпаў бы там цыбулі, а не шворыўся б дома ў варывеньцы, дзе ён няўмысля абярнуў збан малака, шукаючы сабе пажытку* [К-с VI, с. 184].

4) Ян → Янч-ых-а – жонка Янкі Купалы, Уладзіслава Францаўна Луцэвіч: *Янка і Янчыха яшчэ спяць* [К-с XII, с. 62]. Я. Колас выкарыстоўвае і іншыя онімы: *Уладыслава Францаўна, Уладыслава, Уладка*, якія сведчаць пра добрыя адносіны да жонкі сябра. Андронім зафіксаваны ў пісьмах да М. Д. Міцкевіч, М. Лынькова.

5) Лукаш → Лукаш-ых-а – старая жанчына (“У палескай глушы”), жонка Лукаша: *Югасю, у сваю чаргу, занепакоіла старая Лукашыха: а можа, і праўда, што заўтра свята?* [К-с IX, с. 51].

6) Яхім → Яхім-іх-а – жонка Яхіма (“Новая зямля”): *Кадушка-Зося сонцам ззяе; / Міхал ёй злазіць памагае, / Яна ж, як гліна, надта цяжка, / Пад ёю крэхча каламажка. / У перавалку як бы качка, У хату ідзе кума-сваячка. / – А дзе ж мая дачка хрышчона? – / Спытала Зося: – Дзе Алёна? / Ваўчком Алёна пазірае; / Яе тут Зося абнімае,.. / У вочкі ёй глядзіць прыветна / Сама Яхіміха бяздзетна* [К-с VI, с. 109]. Каб пазбегнуць паўтораў уласнага імя *Зося*, аўтар выкарыстоўвае цэлы шэраг прыёмаў (што можна прасачыць у дадзеным урыўку): ідэнтыфікуе персанаж назоўнікам-прыдаткам у спалучэнні з онімам – *кадушка-Зося*, чым дае наглядную дадатковую характарыстыку свайму персанажу; замяняе онім займеннікавымі, назоўнікавымі формамі – *ёй, яна; кума-сваячка, кумка*; у тым ліку андронімам у спалучэнні з характарыстычным прыметнікам-азначэннем – *Яхіміха бяздзетна*.

7) Фядос → Фядос-іх-а – жонка Фядоса Хадыкі (“Новая зямля”): *– Сядайце ж, людзейкі-нябогі, / Ды пасілкуюцца з дарогі! – / Да госцяў кажэ гаспадыня, / Сама Фядосіха Аксіня* [К-с VI, с. 234].

II. Андронімы, утвораныя ад прозвішчаў, псеўданімаў і мянушак:

1) Купала → Купал-іх-а – жонка Янкі Купалы, Луцэвіч Уладзіслава Францаўна (1891–1960 гг.), пасля смерці паэта – дырэктар музея Я. Купалы, заслужаны дзеяч культуры: *Заходзілі да Купаліхі* [К-с XIV, с. 268]; *У пяць гадзін Купаліха прыслала машыну. Быў тамадой* [К-с XIV, с. 311]. Колас усё жыццё адносіўся да гэтай жанчыны з асаблівай пяшчотай і шанаваннем. Упамінаецца ў пісьмах Я. Коласа да М. Д. Міцкевіч, М. Лынькова, у дзённіках “Таворыць Клязьма”, “На схіле дзён”.

2) Мароз → Мароз-іх-а – старая жанчына (“За што пабіліся хлопцы”): [Іван] – *А дзе ты ўзяў гэтага чарвівага шатшуля? Ляжаў ён, мусіць, тры дні на дарозе: яшчэ мо пазаўчора выкінула яго старая Марозіха з каробкі, а ты падняў і хвалішся з ім, як кот з селядцом* [К-с IV, с. 231].

3) Дудар → Дудар-ых-а – жонка Янкі Дудара (“Соцкі падвёў”): *Невядома, што зрабіў бы Янка са сваім “ураднікам”, каб не прыйшла жонка. Яна трымала пад пахай мяшалку. – Вось, брат, папаўся! – жартавалі сяляне... Мяшалка мільганула ўгары і гладка прыстала да сярэдзіны худога Янкавага цела. – Што робиш? – крыкнуў нібы сярэдзіта стары Базыль на Дударыху: – не бачыш, ці што? Ён зямлі і свабоды дабіваецца людзям, а яна яго мяшалкаю!* [К-с IV, с. 29]. Аўтар выкарыстоўвае неафіцыйную форму імя для лепшай перадачы асаблівасцей гутарковай мовы персанажа і народнага гумару.

4) Трайчанскі → Трайчан-іх-а – маці Базыля Трайчанскага (“На ростанях”): *Больш усіх шумеў за сталом Янка Тукала, жартаваў і вырабляў розныя штукі, што не зусім падабалася старой Трайчанісе* [К-с IX, с. 625]; персанаж засведчаны ў творы таксама пад іншымі онімамі: *Саламея, маці Базыля, Базылёва маці.*

5) Стукач → Стукач-ых-а – жонка дзеда Стукача (“У палескай глушы”): *Мікола Стукач, лысы дзед з сіваю бародкаю, падплятаў лапаць. Бабка Стукачыха прала кудзелю* [К-с IX, с. 50].

6) Стырнік → Стырнік-ав-а – жонка Міколы Стырніка (“На ростанях”): *Раскідалі плот, хоць гэта каштавала некалькі касмыкоў на галаве дзвюх кабет, цёткі Тарэсі і Стырнікавай Тэклі: яны пабіліся пры разбурэнні плота* [К-с IX, с. 602].

7) Сусла → Сусл-іх-а – жонка Кандрата Суслы (“Туды, на Нёман!”): *Маладая Сусліха падстаўляе інструктару заслончык, змахнуўшы яго хвартухом* [К-с V, с. 229].

8) Пальчык → Пальч-ых-а – маці бортніка Кандрата (“Новая зямля”): *Дарота, Пальчыха старая, / Таксама хлебам дом вітае / – Такі ўжо звычай беларускі, – / У клумку выпіўка, закускі* [К-с VI, с. 120].

9) Памахайлік → Памахайліч-ых-а – жонка дзяка Памахайліка (“На ростанях”): *Дзячыха Памахайлічыха таксама павіталася суха, паглядзела на сяброў уважна, каб лепей разгледзець “забастоўшчыкаў”* [К-с IX, с. 598].

10) Самабыль → Самабыл-іх-а – жонка краўца Самабыля: *Швачка Самабыліха – рэдкі чалавек і папулярны член двара пана Гарбецкага. Калі кравец Самабыль увасабляе сялянскасць, то Самабыліха з’яўляецца чалавекам пераважна ўніверсальным* [К-с V, с. 188].

11) Талаш → Талаш-ых-а – жонка дзеда Талаша (“Дрыгва”): *З таго моманту, як у яго [Васіля] сэрца запала падазронасць на Аўгіню, што гэта яна папярэдзіла старую Талашыху, выдала ёй патаемную змову яго*

з Саўкам Мільгуном, ён зацяўся на яе і чакаў толькі, каб яна вярнулася, не для таго, каб жыць разам, а для таго, каб пагаварыць з ёю як следуе, а потым прагнаць яе раз назаўсёды [К-с VIII, с. 384–385]. Жанчына сталага ўзросту, імя выкарыстана ў творы 2 разы. Гэты персанаж, апрача названага наймення, засведчаны пад наступнымі онімамі: *бабка Насця, бабушка Наста, бабушка Настуля, бабушка Настуся, Насця Балыга*.

12) Латак → Латач-ых-а: *Галасы ўсё мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з жонкаю Мікіты, Акуляю* [К-с IX, с. 50]. На нашу думку, андронім сугучны з назоўнікам апелятывам – *латак*, які ў ТСБМ мае некалькі значэнняў: а) адкрыты жолаб для сцёку, ссыпання чаго-небудзь; б) карыта з невялікім жолабам у млыне для ссыпання збожжа ў жорны [ТСБМ, т. 3, с. 24]. Сапраўды, словы выляталі з Латачыхі, як з жолаба зерне: *Латачыха сыпала словы, як гарох. Здавалася, яна толькі адчыніла рот, а словы самі, як з мяшка, сыпаліся і сыпаліся* [К-с IX, с. 50]. Выкарыстанне такіх адзінак, якія даюць ацэначную характарыстыку персанажам, – гэта сродак вобразнасці і выразнасці ў мове аўтара.

13) Грабар → Грабар-ав-а – жонка Мартына Рыля (“Дрыгва”): *Жаніўся Мартын, узяў сінявокую Грабараву Еву, сталую зграбную дзяўчыну і разумную* [К-с VIII, с. 27]. Письменнік таксама шырока ўжывае спалучэнні паэтонімаў: *Грабарова Ева* (ад прозвішча яе бацькі – *Грабар*); *Мартынава Ева, Мартына жонка* (ад імені мужа – *Мартын*), каб паказаць на сваяцкія адносіны ў сям’і.

Значэнне андронімаў удакладняецца пры дапамозе розных лінгвістычных сродкаў: *эпітэтаў-прыдаткаў* (*швачка Самабыліха, пані Юзафова*); *адасобленых прыдаткаў* (*Дарота, Пальчыха старая*); *азначэнняў-прыдаткаў* (*Яхіміха бяздзетна, Марозіха старая, старая Лукашыха, старая Талашыха, маладая Сусліха*). Такім чынам, прыдаткі пры андронімах даюць дадатковую характарыстыку асобам жанчын паводле роду заняткаў, сацыяльнага стану і ўзросту (*швачка, пані, маладая, старая*).

Я. Колас выкарыстоўвае андронімы ў спалучэнні з уласнымі імёнамі, ставячы іх у постпазіцыі або прэпазіцыі да андроніма (*Фядосіха Аксіня, Стырнікава Тэкля* і інш.), каб стварыць рытма-меладычную сістэму мовы твора: – *Сядайце ж, людзейкі-нябогі, / Ды пасілкуйцеся з дарогі! – / Да гасцяў кажэ гаспадыня, / Сама Фядосіха Аксіня* [К-с VI, с. 234]. Так, уласнае імя *Аксіня* стаіць у постпазіцыі да андроніма *Фядосіха* і рыфмуецца з назоўнікам – *гаспадыня*, утвараючы дакладную назоўнікавую рыфму.

У творах письменніка ёсць выпадкі набыцця андронімамі большага семантычнага нападнення: з’яўляюцца найменнямі дзяцей і ўсіх членаў сям’і па імені (прозвішчы, мянушцы) бацькі. Некаторыя даследчыкі называюць такія адзінкі патронімамі. Напрыклад: *Базыль → Базыл-ёв-ы: У Яўхіма дзядзькі, ў Базылёвых, / Таксама ў Стасечкі і Даткі / Свае*

захоўвалі парадкі: / Сядзелі згодна і набожна / І спеў святы вялі заложна [К-с VI, с. 223]; Чылін → Чылін-оў → Чылін-ы: А Чыліноў Алесь надзьмуўся, / У святыя дзеянні ўткнуўся / І там, дзе слоў не расчытае, / На сажань голас працягае. / – Вось Чыліны як дацінаюць! / – Чытанне людзі адзначаюць [К-с VI, с. 225].

Антрапонімы Андрэеў, Базылёў, Дземяноў, Кандратаў, Канстантынаў, Пятровічаў, Сальвэсеў, Чыліноў; Андрэевы, Базылёвы, Бабковы, Рамковы, Стукачовы, Андрэевы, Талашы і інш., на наш погляд, з’яўляюцца асновай для ўтварэння асаблівай групы прозвішчаў, заснаваных на роднасных сувязях людзей служаць для ўтварэння мянушак.

Такім чынам, Якуб Колас шырока выкарыстоўваў у сваіх творах андронімы, якія адлюстроўваюць асаблівасці ўжывання іх на Стаўбцоўшчыне, радзіме паэта. Утвараў такія паэтонімы ад прозвішчаў, мянушак і псеўданімаў. Гэтыя спецыфічныя адзінкі з’яўляюцца эфектыўным сродкам намінацыі персанажаў і ствараюць эфект праўдападобнасці адлюстраваных падзей. Яны аказваюць уплыў на агульны змест твораў Я. Коласа, насычаюць іх нацыянальнай, рэгіянальнай, культуралагічнай спецыфікай.

Літаратура

1. Беларуская антрапанімія: вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
2. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская; отв. ред. А. Реформатский. – М.: Наука, 1973. – 367 с.
3. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 3. – 255 с.
4. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 5. – 423 с.
5. Шведова, З. В. Субстантивированные андронимы в старобелорусском языке актов XVI–XVII вв. / З. В. Шведова // Доклады интернет-конференции «Фроловские чтения» [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: <http://old.bsu.edu.ru/Nauka/Conf/Frolov-Reading/Report.asp>. – Дата доступу: 08.12.2009.

Умоўныя скарачэнні:

К-с – Колас, Я. Збор твораў у 14-ці т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1974. – Т. 1–14.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. акад. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.